

Kormos Sándor:

MŰVELŐDÉSI EGYESÜLETEK ÉS AZ INNOVÁCIÓ

A művelődési egyesületekkel és az innovációval összefüggő kérdések időszerűsége mellett nem kell érvelni. Naponként érzékelhető jeleit látjuk annak, hogy a kulturális életben, a közművelődés fejlődésében milyen szerepet tölt be az egyesületek megléte, az innováció terjedése, illetve milyen gondokat, nehézségeket jelent ezek hiánya. A művelődési egyesületek és az innováció ügye, célja, lehetősége napjainkban egyre inkább előtérbe kerül, egyre többen és egyre többet beszélnek róla. Sokszor azonban túlságosan egysíkúan, problémamentesen használjuk, mintegy feltételelesen jónak, olyasféle gyógyírnek tekintjük, ami a kulturális élet jelenlegi nehézségeire automatikusan megoldást hozhat.

A művelődési egyesületek és az innováció problémája azonban rendkívül szerteágazó elméleti és gyakorlati kérdés, amelynek egy előadásban való feldolgozása szigorú témaválasztást, lehatárolást és önkorlátozást igényel. Ez az előadás csak arra vállalkozik, hogy a témával összefüggésben elindítson egy gondolatsort, amely azután különböző formákban - kutatási eredményekre támaszkodva - kerülhet részletes és tudományos igényű kifejtésre.

A művelődési egyesületek léte: innováció

A fogalmi viták elkerülése és nem definíció adás igényével jelezzük: egyrészt azt, hogy innováció a legtágabb értelemben minden olyan tudatos, tervezett tevékenység, amely a kulturális folyamatnak, eljárásnak, eszköznek, intézménynek, cselekvési módnak a megváltoztatására, megújítására irányul; másrészt, hogy a művelődési egyesületek az állampolgárok olyan önkéntesen alakított szervezetei, amelyekben jogi keretek között, nyilvánosan is tükröződnek az egyének és közösségek differenciált művelődési igényei, szükségletei és törekvései. Az egyesületek társadalmi és művelődési jelentősége: energiát szabadítanak fel azért, hogy módot adnak egyéneknek és közösségeknek az önálló, alkotó cselekvésre. A művelődési egyesületek létrejötte és tevékenysége, mint a szocialista demokrácia integráns része, már megjelenésével innovációt jelent. Ennek alapja és gyökerei a múltból eredeztethetők.

Hazánkban az egyesületi mozgalom évszázados múltra tekint vissza. Az első közművelődési egyletek, amelyek a kiváltságos osztályokon kívül más néprétegeket is magukba tömörítették, az olvasóköri és gazdaköri voltak a reformkorban. Az első munkásművelődési egyesületek az 1860-as évek végén, az 1870-es évek elején alakultak (pl. az 1865-ben létesült Pest-Budai Nyomdászok Onképző Egyesületének 500 kötetes könyvtára volt, művelődési programjában pedig államismereti, népgazdasági és nyelvtudományi előadások is helyet kaptak). Az első világháború után az egyesületi élet tovább szélesedett, s ennek eredményeként 1932-ben 14.365 egyesület működött 2,9 millió taggal. A felszabadulás új lendületet hozott az egyének és csoportok művelődési aktivitásában, így az egyesületi életben is. Ez a lendület azonban a fordulat éve után megtört, s az egyesületek jelentős számban szüntették be tevékenységüket.

Az 1960-as évektől kezdve növekvő érdeklődés volt tapasztalható az egyesületek iránt. Ennek hatására született meg az első egyesületi törvényerejű rendelet (1970. évi 35.sz. tvr.), mely részletesen szabályozta az egyesületek alakításának törvényes kereteit, s amelynek nyomán több intézkedés szorgalmazta az egyesületek létrejöttét, tevékenységük támogatását.

Az 1981. évi 29.sz. tvr., valamint az azt követő jogszabályok megjelenése után ismét megélénkült az egyesületi forma iránti érdeklődés. Ezt a már meglévő, művelődési feladatokat is felvállaló egyesületekkel kapcsolatos pozitív tapasztalatokon túl az is elősegítette, hogy művelődéspolitikánk és kulturális kormányzatunk fokozott figyelemmel fordult a kulturálisan kevésbé ellátott, illetve ellátatlan területek felé, egyre nagyobb hangsúlyt helyez a művelődési tevékenység társadalmasítására. E kérdések megoldásához nagymértékben járulnak hozzá az egyesületek, amelyek tevékenységük alapvető jellege szerint lehetnek: kulturális (tudományos, művészeti, közművelődési), sport, biztosító és önszegélyező, valamint kedvtelést kielégítő egyesületek. A tagság összetételét tekintve vannak ún. rétegegyesületek, amelyek az állampolgárokat koruk, tevékenységük vagy más szempontok alapján tömörítik (pl. Agrártudományi Egyesület, Magyar Népművelők Egyesülete, Könyvtárosok Egyesülete). Vannak olyan egyesületek is, amelyeket az egyesület célja szerint meghatározott tevékenység fűz össze, függetlenül koruktól, foglalkozásuktól (ilyen pl. a Numizmatikai Társaság, a Magyar Bélyeggyűjtők Országos Szövetsége). Más egyesületek egy adott helységben lakókat tömörítik valamilyen közös cél érdekében, mint pl. Várbarát Kör Szigetváron. Valamennyi egyesület közvetlenül vagy közvetve művelődési feladatot is ellát.

A művelődési egyesületeknek társadalmi életünkben betöltött szerepe a szocialista demokrácia mind szélesebb körű kibontakozásával párhuzamosan, annak mint egyik mérceje fejlődik, erősödik. Noha az állampolgárok ilyen jellegű önkéntes társulása a korábbi évtizedekben is jelen volt, az utóbbi évek azok, amelyekben az egyesületi forma mind népszerűbbé válik, s nemcsak országos egyesületek alakulnak, hanem helyi érdekűek is.

Számos jel mutatja, hogy az egyesülési jog alkotmányos lehetőségeinek biztosításán túl az egyesületi élet iránti igény a társadalom részéről is növekszik, fokozódik a közösségi és csoport érdekek érvényesítésére irányuló egyesületi aktivitás. A fejlődés kétirányú: egyfelől a már meglévő egyesületek a társadalmi demokrácia kiszélesedésével nagyobb kulturális aktivitást fejtenek ki az alapító oklevelükben lefektetett céljaik megvalósítása érdekében; másfelől meghatározott kulturális, társasművelődési feladatokra új helyi és országos egyesületek alakulnak.

A nyolcvanas évek Magyarországnak mindennapjaihoz egyre természetesebb, közvetlenebb módon tartoznak hozzá a művelődési egyesületek az egyéni, csoport és közösségi érdekek képviseletében, a társadalmi aktivitás alakításában, mélyítésében, a mindennapi demokratizmus elvének gyakorlati tételében kivívott szerepük révén. Napjainkban közel 8 ezer egyesületben, többszáz felügyelő-támogató szerv közreműködése, segítő munkája közreműködésével, a bizalom légkörében eltöltött évtizedek termékenyítő hatásaként a felnőttkorú lakosság több mint egyharmada tevékenykedik.

A művelődési egyesületek alakításának gátjai azonban a szükségesnél nagycbbak, amelyek az e területen jelentkező innováció kibontakozását is akadályozzák. Nem sok öröme van annak - olvashattuk a Magyar Nemzetben, Javorniczky

István írásában - aki egyesület alapítására adja a fejét. "Végigélve mindazt a tortúrát, ami rá vár attól kezdve, hogy jelezte szándékát az illetékeseknek, ezerszer megbánja, hogy balga módon fejébe vette: egyesületet alapít. De nehogy azt higgye bárki is, hogy boldogságtól ragyog azon hivatalnokok arca, akiknek megadatott a jog: ítélkezzenek életrevalónak tetsző, ám nemegyszer mégis halvaszületettnek nyilvánított ötletek felett." Való igaz, hogy a mai szabályozástól egyaránt szenvednek az egyesület alapítását elhatározók és az egyesület bejegyzésére hivatottak. Az elmúlt években kialakult szabályozás talán legnagyobb nehézsége, hogy nem az állampolgár oldaláról közelíti az egyesület alapításának kérdését. Ennek oka kétséget kizáróan az a görcs, amely minden esetben "politikai kérdésként" kezeli az egyesület alakításának szándékát, holott az esetek döntő többségében erről nincsen szó, legfeljebb a megalkotás körüli viták során kap ilyen hangsúlyt. E viták eredményeként azután "Hevesebben vágyunk arra, ami tilos." A napirenden lévő újraszabályozás feladata e görcs feloldása, amiben a jogi kereteken túl fontos munka hárul a szakigazgatási szervekre is. Szemléletváltást is követel tőlük, hogy ne csak elutasítsanak, hanem segítsenek is az akadályok elhárításában.

Az innováció hozama

A művelődési egyesületek döntő többsége a társadalmi, politikai, közösségi célok megvalósításában eredményesen vesz részt, nemegyszer mutatván jó példát a konkrét célok szakszerű, gyors és hatékony megvalósításában, a szellemi és fizikai energiák ésszerű hasznosításában. E folyamat fontos része az innováció iránti fogékonyság megteremtése és fejlesztése.

A művelődés területén tevékenykedő intézmények dolgozói és vezetői, valamint a különböző szinten munkálkodó

irányítószervek alkalmazottai gondolkodásában és gyakorlatában a "központilag" meghatározott célok végrehajtása lényegesen nagyobb szerepet kap, mint az önálló kezdeményezés, a helyi jelleg érvényesítése. Durván fogalmazva: sok a végrehajtó és kevés a kezdeményező típusú szakember. Ez természetesen nem feleltetheti az ezzel ellentétes és egyre erősödő folyamatot, az innováció iránti fogékonyság terjedését, amiben a művelődési egyesületeknek elévülhetetlen érdeme van.

Az innováció sokféle hozama közül a leginkább figyelemre méltó a kulturális demokrácia fogalmának megjelenése és elterjedése, valamint az e fogalmat jelző gyakorlat térhódítása. Emlékeztetőül utalnék a Magyar Népművelők Egyesülete által kezdeményezett és szervezett "Párbeszéd a kultúráról és a demokráciáról" című sorozatra, amelynek máig tartó hatása talán leginkább a kulturális demokrácia jelenlétével mérhető. E folyamat egyik sarkalatos kérdése a közösségekben rejlő energia kibontakoztatása anélkül, hogy gyengítené a nemzeti szintű erőt. S ez, mint ahogy Pine Richard kifejti, egy új típusú gondolkodás kifejlődését, a kulturális energiák új fénytörését tükrözi vissza. "Úgy tűnik, hogy a fókusz a település szintjén van, közösségekben alapszik, amelyben az egyén felismerhető és megközelíthető. A helyi (közösségi) művészet a lakóutcában vagy annak környékén kap helyet, ezért logikus, hogy ezen a szinten hozzák létre a résztvevők szervezeteit is. Ezzel egyidőben szükséges, hogy erősödjék az állampolgárok közvetlen részvétele a helyi rendszer áttételével, s tágabb területi szinten is biztosított legyen, hogy az állampolgárok lakóhelyükön túli ügyekben is hozzájáruljanak a döntésekhez. Így a helyi közösség és a terület a kulturális demokrácia működésének fórumai." Hazánkban a kulturális demokrácia - amint azt Vitányi Iván: Kulturális demokrácia - a kultúra demokratizálása című írásában vázolja -

lényegét tekintve a kultúra létrehozásában való aktív közreműködést jelenti. Magában foglalja a kreativitást, a tömegek aktivitását, a kultúrában-cselekvésben megtalált identitás stb. problémáját. A magyar művelődéspolitikai évszázados fejlődése és az utóbbi évtizedek gyakorlata is bizonyítja, hogy a kultúra demokratizálása elképzelhetetlen a kultúra aktív elsajátítása és a tömegek alkotó részvétele nélkül.

Az egyesület és innováció kérdései között kell melíteni azokat a törekvéseket, amikor egy-egy gondolat felvetését, napirenden tartását stb. szorgalmazzák. Ezek közé sorolható az értékekkel összefüggő gondolatsor. Az utóbbi néhány esztendőben a művelődési egyesületekben is megnövekedett az érdeklődés a társadalmi értékek iránt. Ennek oka a különböző területeken tapasztalható értékzavar, értékváltság, sőt értékválság megjelenése és felerősödése. E viták során világossá vált, hogy az értékzavarok nagyrészt a társadalom működésével kapcsolatosak, a társadalom belső feszültségeitől és a külső ellentmondásoktól nem választhatók el. A legújabb történelmünkben bekövetkezett változások egyebeken kívül az értékeket, az értékrendet is megváltoztatták: sok hagyományos érték elvesztette jelentőségét, s számos új jelenség és norma "felértékelődött". Az egyesületi viták világossá tették a művelődés és intézményrendszere értékteremtő, értékmegőrző és értéket átadó szerepét, s ennek társadalmi jelentőségét.

Az értékproblematika taglalása mellett felvetődött a kultúra és a gazdaság viszonyával kapcsolatos kérdéskör is. Az 1987 júniusában tartott vásárhelyi disputa - a Magyar Népművelők Egyesülete munkahelyi szakmai szervezetének szervezésében - is foglalkozott a kultúra és gazdaság kapcsolatával. Megállapították, hogy újra kell gondolnunk többek között a tudás, az alkotó értelmiség, az oktatás,

a nevelés szerepét. Olyan értékrend megteremtése felé kell törekedni, amely biztosítja, hogy a felnövekvő nemzedék úgy tartsa: kizárólag a tudás, a szellemi gyarapodás alapozhatja meg a jövőt.

Az innováció hozamaként -, s ebben a művelődési egyesületek szerepe vitathatatlan - kell szólni a művelődési intézmények nyitottságának megjelenéséről és fejlődéséről. E körben a példák és törekvések sokasága említhető. Ezek közül csupán a példa kedvéért utalunk arra: több egyesület kezdeményezésének is eredménye, hogy az 1985. évi I. számú oktatási törvény kimondja "A nevelési-oktatási intézmények a művelődési és a testedzési feladatok hatékonyabb ellátása érdekében együttműködnek a közművelődés és sport intézményeivel." Közismert, hogy ennek a közös munkának milyen mélyek a gyökerei és tiszteletre méltóak - az innováció hatására kialakult - eredményei. Kezdve a rendhagyó irodalomóraktól egészen az általános művelődési központok megjelenéséig és fokozatos terjedésükig. A nyitottság megjelenési körébe kell sorolni a könyvtári ellátó rendszereket ugyanúgy, mint a játszóházakat, a művelődési táborokat, a népfőiskolák ismételt működését.

Fokozatosan hódított - az egyesületek hatására - az a gondolat, hogy a társadalmi, gazdasági változásokkal összhangban szükségszerű a közművelődés egészének, s ennek részeként a művelődési otthonoknak a megújulása is. Az elmúlt évek szakmai vitáiban kikristályosodott főirányokat erősítette meg az MSZMP KB mellett működő Agitációs és Propaganda Bizottság 1987. július 7-i ülése. A Magyar Népművelők Egyesületének budapesti szervezete a megújulás felgyorsításához kívánt hozzájárulni, amikor pályázat kiírását kezdeményezte a művelődési otthonok szervezetének korszerűsítéséről. A pályázatok az izgalmas szakmai kérdések sokaságát vetik fel. Így pl.: A funkció és a szervezet

összhangja hogyan teremthető meg a mai viszonyok között? Mennyire rugalmas a művelődési otthoni szervezet; a helyi sajátosságok mennyire befolyásolják, módosítják azt? stb. Az I. díjas pályamű, Balipap Ferenc munkájának címe pedig önmagáért beszél: Az innovatív (nyitott) művelődési otthon funkciója és szervezete. (Megjelent: Népművelés 1987. 4.sz.)

A művelődési intézmények korszerűsödését, megújulását jelzik - az említetteken túl - a faluházak, a közösségi házak, a szabadidő központok, a kulturális parkok stb. és az ezekben kialakult tevékenységek. A vezérelv minden esetben a helyi közösség szolgálata, a szó legnemesebb értelmében.

Az innováció hozamáról szólva, nem feledkezhetünk meg arról, hogy az újítás, a megújulás gyakran csak egyetlen elvet, követelményt kíván érényesíteni, ez pedig a hasznosság elve. Nem vitatjuk - sőt kiemeljük a hasznosság fontosságát -, de hangsúlyoznunk kell, hogy kizárólagossága az általánosabb emberi értékek ellen hathat, s végső soron a hasznosság leple alatt "haszontalanná" degradálja a gyakorlatot. Sajnos nemegyszer még az ún. innovációs kísérletek is ennek a szemléletnek esnek áldozatul, mivel a remélt közvetlen, praktikus haszon alapján kísérlik meg igazolni fontosságukat. Az egyesületek jó fórumai lehetnek az ilyen és ehhez hasonló kérdések megvitatásának. E vitában nyíltan kell szólni arról is, hogy korszerűbb lehet-e a közművelődés, mint maga a társadalom? Más szóval - amint azt Kerékgyártó István Modernizálás és közművelődés című írásában részletezi - ha korlátozottak a közösségi akarattal nyilvánítás színterei, ha a döntéseknek indokolatlanul csak egy része van közvetlenül vagy közvetve az érdekelt állampolgári közösség kezében, ha a társadalmi kezdeményezés megbukik a bürokratikus közbelépésen, érdemes-e és lehet-e kulturális demokráciáról beszélni?

Az egyesületek innovációs tevékenységének fontos része döntések kezdeményezése és a döntések kialakításában való részvételük. E döntések közül megkülönböztetett jelentőségűek, amelyek a művelődés egészének, egy kisebb vagy nagyobb csoport kulturális feltételének alakulására, illetve az intézményrendszer működésére vonatkoznak. A döntések sürgetése, valamint kialakítása alkalmával folytonosan visszatérő a modernizálás gondolata. Korántsem véletlenszerűen, hiszen kényszerpályát szab számukra a világ - egyebek között azzal is, hogy felértékeli az újdonságokat, a tudást, és az ezek megalkotásához szükséges emberi tényezőket. S ez alól nem lehet kivétel a közművelődés sem. Az egyes elképzelések, törekvések ugyan más-más módon közelítenek a közművelődés megújításának szükségességéhez, de valamennyi esetben kitapintható a korszerűsítés igénye. A különböző művelődési egyesületek - az elmúlt években - fokozatosan bekapcsolódtak az állami döntést előkészítő munkálatokba. Ezen alkalmak közé kell sorolni a Magyar Népművelők Egyesületében, a Magyar Könyvtárosok Egyesületében stb. végzett előkészítő munkálatokat az 1984-es Országos Közművelődési Tanácskozáson elfogadott - a kormány által megerősített - közművelődési feladatokkal összefüggésben; vagy a Magyar Népművelők Egyesületének vitáit a művelődési otthonokról, azok gazdálkodásáról, valamint a Bessenyei György Emlékérem alapítására kidolgozott javaslatokat.

Az innováció gátjai

A gátak sokfélék. Két nagy csoportjuk jól elkülöníthető: egyrészt az objektív természetű akadályok, másrészt a szubjektív jellegű hátráltató tényezők.

Az innováció kibontakozását és működését akadályozó objektív tényezők között csupán egyet említek, ez pedig a gazdasági feltételek hiánya. Az alapképlet vázlatosan

úgy is jellemezhető, hogy egy fokozódó társadalmi kezdeményezés, erősödő változtatási szándék szembe találja magát egy szűkülő gazdasági lehetőséggel. Természetesen ez csak általában igaz, hiszen számtalan példa van arra, hogy az innováció megteremti - közös összefogással - a megvalósítás anyagi hátterét is. A tapasztalatok viszont arra is utalnak, hogy nagyon sok változtatási, újítási, korszerűsítési szándék hal el anyagiak hiánya miatt. S ez negatívan hat vissza a további kezdeményezésekre is.

Az objektív gátak között említendő, de átvezet bennünket a szubjektív tényezőkhöz az, hogy az egyesületeknél sok a szervezetlenségre, az alapvető célok tisztázatlanságára, a tevékenységi módok és lehetőségek összevetésének hiányára utaló jelenség.

Az önkormányzatok nem mindig képviselik szakszerűen, következetesen, az előrejutáshoz szükséges realitással az egyesületi tagság érdekeit, a feladatok felvállalását nem mindig követi tervszerű cselekvés. Kudarccal gyakori a felettes szervekre vagy egymásra mutogatás, ritka a körültekintő kritika, sok a vádaskodás, kisebb hatalmi csoportok összefonódása, a klikkezés és a személyeskedés, ellentétes és néha egymással ellenséges nézetek és indulatok összezsúpolása a tevékenység során. Vannak egyesületek, melyek különböző, nem egyszer kárt okozó - csupán egyéni meggazdagodási vagy a meglévő vagyon gyarapítását szolgáló rejtett - üzleti vállalkozások fedőszerveiként tevékenykednek, tényleges közösségi együttműködés szándéka nélkül. A felügyeleti szervek irányító, ellenőrző és segítő munkájának hiányosságaira is fényt vetnek a felsorolt hibák. E szervek nem ismerik eléggé mélyrehatóan a területükön működő egyesületek munkáját, kevés figyelmet szentelnek tevékenységük során e terület gondjai feltérképezésének, az adott egyesület vezetésével, tagságával egyeztetett meg-

oldási javaslatok kimunkálásának, a folyamatok értékelésének, a javasolt haladási irányok meghatározásának, gyakran elégtelen információt adnak egy-egy konkrét feladat megoldásához a vállalkozóknak, hiányos a munka során elért eredmények ismerete, sokszor marad el a társadalmi megbecsülés, elismerés. Mindezek következtében nem emelkedik kellő mértékben az egyesületekben végzett társadalmi munka presztízse, a lelkesedő, tevékenykedő egyesületi tagokat sokszor megmosolyogják.

A gátló tényezők sorába tartozik a korábban már érintett "túlszabályozottság" problémája is. Az egyesületek jogai és kötelezettségei érvényesítésében - különösen az innováció területén - az önszabályozás lehetősége még szűkebb körű a szükségesnél. Ide tartozik, hogy a tagokat érintő legfontosabb kérdésekben a nagyobb kollektíva döntsön. Természetesen az egyesületi demokrácia érvényesülése és az innováció megerősödése nemcsak külső vagy jogi szabályozástól függ, hanem az azt gyakorló személyek, vezetők magatartásától is. Ezért önkritikusan szembe kell nézni azzal a ténnyel, hogy nem minden egyesületben valósul meg a demokratikus vezetés. Ez egyrészt visszavezethető a vezetés felkészültségbeli hiányaira is.

Külön érdemes kitérni - az egyesületek önállóságának mérlegelésekor - a kapott és kiharcolt jogok közötti különbségre. Az eltérés különösen az innovációs tevékenység kibontakoztatásában a legszembeötlőbb. Az egyesületek nem kis része úgy fogja fel, hogy a "kapott jogok" szférájában nem érdemes kezdeményezni, mert a "kapott jog" bármikor visszavehető. A "kivívott jog" viszont biztosítékot jelent arra vonatkozóan, hogy hosszú távon érvényesül. Fontos szemléleti kérdésről van szó, aminek részletesebb feltárása feltétlenül indokolt.

A gátló tényezőket és a lehetséges kibontakozást mérlegelve nem hagyható figyelmen kívül az egyesületi tisztségviselők kiválasztódása és annak folyamata. Egyes tények azt mutatják, hogy néha ez azoknak kedvez, akikben a szervezeti konformitás, a személyi érvényesülés és a hatalmi törekvés erősebb a közösség képviselőténél. Ez is egyik oka annak, hogy néhány egyesület vezetősége stb. összejevetelein könnyen észre lehet venni: alapvető baj van a reagálási készséggel. Többször tapasztalható, hogy szótlanul elmennek egymás véleménye mellett, nem szokás, hogy nyíltan megbeszéljék az egyesület dolgait. Természetesen ezek és a hasonló jelenségek nemcsak az egyesületi munka kibontakozásának, hanem az innováció térhódításának is gátjai.

Talán túlságosan is szigorúak az egyes megállapítások, de úgy vélem, hogy "A keserű igazság hasznosabb a 'felemelő' ámitásnál, értékesebb a diplomatikus mellébeszélésnél és köntörfalazásnál." Az egyesületek innovációs érdemeit nem aszerint kell megítélni, hogy mit nem adtak, hanem aszerint, hogy mi újat nyújtottak a korábbi helyzethez képest. E véleményalakítás során gondoljunk arra, hogy az önállóságot és az innovációt nem lehet elrendelni, azt csak napról napra jobbra törő munkával lehet kiküzdeni. Az ilyen munka egyetlen mértéke az az érték, amely tevékenységük nyomán az egyes egyének felkészültségében, közösségi kohéziójában, s tevékenységük eredményeiben realizálódik.